

İSLÂM VE HAÇLILAR *

Prof. CLAUDE CAHEN

Çev.: İSMET KAYAOĞLU

Selçuk Üniversitesi

Bir şarkiyatçı için “Haçlılar fikri” aşağıda sıralayacağım görüşlerle ele alınabilir:

- 1- Ortadoğunun durumu neden Haçlı Seferlerinin kaynağıdır?
- 2- Hıristiyanların Haçlı Seferleri, müslümanların cihad anlayışlarındaki benzeş ve ayrılıklar.
- 3- Doğulular, Haçlıları nasıl anladılar?
- 4- Haçlılar fikri, Doğu Dünyasında yankılar uyandırdı mı?
- 1- Birinci konu üzerinde, bildiğim kadarıyla, *Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg* (Strasbourg Edebiyat Fakültesi Dergisi)’da 1950’de yayınlanan bir küçük makalem ve 1954’de bunun biraz genişletilmiş haliyle *Past and Present*’de yayınlanan yazımdan başkası yoktur. (Mamafih *Runciman I*, aynı istikamette, çeşitli işaretleri görülebilir.)

İçeriği şu şekilde özetlenebilir. Haçlılar Doğuya, Türk fetihlerinden ezilmiş Hıristiyanların yardımına ve onlarla savaşmağa ve Türk fetihlerinden tehlikeye düşen haccı yeniden tesise gittiler kanaati vardır. Halbuki gerçek oldukça farklıdır. Türk fethi Anadolu’daki sadece Hıristiyan rumlar için yıkıcı olmuş, bunun hatta Anadolu’da ne diğer Hıristiyanlara, ne de İslâm Dünyasının diğer yerlerine özellikle Filistin’de İslâm ülkelerinde geleneksel olarak korudukları statüyü koruyan Hıristiyanlara yıkıcı tesiri olmuştur. Hac için gidenler, her ne kadar Anadolu tarihiyle, kara yolu ile Kutsal Topraklara gitmiyorlar ise de deniz yolu ile gidenler burada, eskisinden daha fazla rahatsız edilmiyorlardı. Başka türlü yorumlar, ters anlamlar veya kasıtlı olarak karıştırmalar üzerine dayanır. Şüphesiz, her zaman şikayet konusu olan konular vardır. Şikayetler XI. yüzyıl sonunda Filistin’de daha öncekinden fazla değildir. Batı, burada daha fazla hassasiyet göstermiştir. Bir çok defa Haçlıların Filistin’e yaptıkları seferler Bizans’a yardım olarak gösterilmiştir. İşte amacın bu şekilde değiştirilmesini izah etmek lazımdır.

* Congrès des Sciences historiques, Roma, 1955, III, 625-635.

İngilizce makalemin ikinci bölümünde ele alınan meseleler arasında, yanılmıyorsam, Doğu'daki durumun gereklerine tam cevap vermeyen bir tasavvurun Batı'da algılandığı hususu mevcuttu. Tabiatıyla (Haçlı seferleri için) Batı'da genellikle uygun bir zeminin şartları vardır. Her ne kadar bu durumdan yararlanan İtalyan liman şehirlerinin etkisi fikrini bu şartların dışında tutmak gerekiyorsa da bu şehirler başlangıçta pek hazır olmayıp bu yola büyük bir ihtiyatla girdiler kanaatındayım. Haçlı Seferlerini yapanlar ticaret amacıyla hareket etmeyip fakat ekonomik şartlardan etkilenen kişilerdir. Her ne olursa olsun, bu genel şartlar, Haçlı zihniyetinin bütününe izah etmez. Papalığın önemli bir rol oynamadığını söylemek zordur. Benim şarkiyatçı olarak görüşüm Papalık anlayışını nasıl izah eder? İki mesele gözönünde bulundurulur: Birincisi Papalığın, genel olarak müslümanlara tavrı; ikincisi ise Doğu Hıristiyanlarına karşı tavrıdır.

Papalık, müslümanlar karşısında, Batı'nın yeniden kazanılması için bir teşvik politikası uyguladı. Hiç şüphesiz bu Batı tecrübesi daha sonraki Doğu'ya kararı etkilemiştir. Belirtilmesi gereken şu ki Doğu'da Haçlı Seferleri, Türk akınlarına bir karşılık olarak görünürse, Batı'da, Hıristiyanların eski topraklarını tekrar almaları, eski arap fethinin rövanşı ve İslâmın genel bir zayıflamasının sonucudur. Bu durum Sicilya'da ve İspanya'da açık bir şekilde kesindir. Bu sonuncu ülkede, müsamahalı bir dönemden sonra, buraya katı bir müslüman idaresinin yerleşmesi ve Murabıtların çağırılması, Hıristiyan saldırısı karşısında İslâmın sertleşmesini doğurmuştur. Bu saldırı sadece Papalığın işi değildir. Belki de bu iş için ilk fikir ondan gelmemiştir. Fakat Papalık, Sicilya'da normandlarla ittifaktan sonra ve İspanya'da II. Aleksandr'ın Papalığından itibaren buralarla ilgisini artırır. Bu fikir, Doğu'da yeni bazı karakterlerle, Türk saldırısı içinde müsait durumlar bularak bu yöne taşınır. Akdeniz'in batısında, bilinen bir takım olaylar bir arada mütalaa edilirse, papalığın İslâma karşı sürekli ilgisi olduğu söylenemez. Bu politika aynı zamanda, ulaşılmak istenen başka bir amaç için kullanılacağı zaman ona yardım eder; bu amaca hizmet etmediği zaman ilgiyi keser. Gregoryen reformu çerçevesinde, Sicilya'daki Grekler ve İspanyollar bir takım durumlar neticesinde büyük bir otonomi kazanarak Papalık karşısında Hıristiyan topluluklar olarak ortaya çıkmaları, bunları kendilerine sıkıca bağlama meselesini ortaya çıkardı. Bu mesele İspanya'da kolay çözülmedi. Kaldı ki VII. Greguvar, Kuzey Afrika'nın müslüman prensi ile çok iyi münasebetler kurmuştu. Sicilya adasının eski sahibi olan Tunus'taki müslüman hükümdarla Normandlar barış yaptıklarında, Papalık, Pisalıların ve

Cenevizlerin Tunus'taki Mehdi'ye karşı durumları hakkında Normandlar kadar çekimser ve dikkatli davrandı. O halde müslümanlara karşı sistemli bir saldırı politikası değil fakat Papalık makamına yeni bir Hıristiyan cemaatını sıkıca bağlama politikası mevcuttu. Kuzey Afrika'da az sayıda Hıristiyan kalmıştı.

Bana öyle görünüyor ki, Doğu'da da Papalık için mesele aynı şekildedir. Doğuda akideleri tamamen ayrı (hérétique) olmasa bile Roma tarafından tahammül edilemeyen yöneticiler tarafından yönetilen bir Bizans Hıristiyanlığı vardı. Yine Doğu'da az tanınan hérétique hıristiyanlardan başka Grek Kilisesi vardı ki dil arapça, hareketleri, Bizans Antakya ve Kudüs patriklerinden daha fazla mütereddid bir davranış içinde olan bir kilise idi.

Ermeniler ise, Roma ile bazı ilişkiler arzusu içinde bulunarak Bizans'ı sevmediklerini gösterdiler. Hangi şekil altında olursa olsun o halde Doğu'da Bizans etkisini tesirsiz bırakmağa yardım edecek, İspanya'da yarı otonom ruhani liderlerin ulaştığı gibi, İstanbul Partikliğini sadede getirmeğe, Suriye ve Filistin'de Roma Hıristiyanlığı için uygun bir ortam vardı. Burada ben Orientalist alanın dışına taşıyorum. Fakat mesele, Akdeniz bütünü içinde ele alınırsa, bu şekilde bir açıklamanın çözümlenemez bir şekil değil, en azından bir hipotez olarak izahı mümkündür. Aslında bu, bazı araştırmacıların, Papalığın, Doğu Latin Hıristiyanlığı ve sonraki Haçlılar hakkında vardıkları kanaatla birleşir.

Tabiatıyla bütün bunlar, olayların içinde II. Ürben'in Haçlılar hakkında tam olarak ne düşündüğü meselesini ortaya çıkarmaktadır. Bu da ayrı bir konudur.

2- İkinci meselenin burada tafsilatla ele alınması aslı olmayan şeylerin kaynağı olabilir. Temel metinlere göre, İslâm'da kutsal savaş, Hıristiyan kutsal savaşından farklıdır. Müslümanlarınki, inanmayanları itaat altına alma, hıristiyanlarınki ise savunma veya kurtarma iradesine dayanır. Fakat bizzat bu ayırım metinlerde, din adamı olmayan insanların gerçek tavırlarında bulunmaz. İslâm dünyası (Haçlı Seferleri esnasında) Hıristiyanlara karşı cihad yapma fikrini kaybetmiş; ancak bu fikir iki yerde hâlâ uygulanmakta idi. Biri, Orta Asya ve Afrika sınırlarındaki putperestler (païens) ve, diğeri İslâmiyete yeni girmiş olan Türklerin şimdi Bizans sınırlarında yaptıkları gazveler. Bu ikincisi, Küçük Asya'nın işgaline münce oldu ise de, burada ilk baştaki düşünce, bütün diğer sınır gazvelerinde görüldüğü gibi, bir gazve fikrinden öteye gitmiyordu. Öte yandan Hıristiyanlar, ister şuurlu olarak, ister objektif olduğuna inandıkları

şekilde olmayan, kurtarma hareketında samimi olarak saldırgan bir tutum aldılar. Günümüzde olduğundan daha fazla Orta Çağda Haçlı Seferlerinin, halka açıklanan amaçlarının dışında amaçları olmadığını söylemek pek safça olur.

3- Bu şartlar muvacehesinde, Haçlı Seferlerini Doğunun, Batılılar gibi telakki etmediğini anlamak kolaydır. İki zamanı, iki toplumu; Haçlı Seferlerinin hemen ertesini ve daha sonraki devirleri; Müslümanları ve Hıristiyanları ayrı mütalaa etmek yerindedir. Müslümanlar hakkında tam bir fikir edinmek güçtür. Zira bir yandan I. Haçlı Seferleri esnasında mahalli bilgilerin noksan bulunuşu ve öte yandan, dolaylı işaretler birbirleriyle oldukça tezatlıdır. Bazı metinler, Haçlılarla doğrudan ilgili Suriye ve Filistin'in dışındaki İslâm dünyasında o esnada halkı heyecanlandırmadığı intibasını verir. Halbuki bazıları, hükümdarların davranışlarında değilse de toplumun şuurunda çok derin yankılar uyandırdığına dair işaretler taşırlar. Fakat şurası kesindir ki, müslümanları etkileyen "Frank"ların Suriye-Filistin topraklarında ilk görünmeleri değil, bu topraklara sürekli yerleşmeleri ve bu hareketlerinin devam etmesi tehlikesi idi. Onların bu topraklarda görünmeleri bizim tahminimizin aksine pek de garip karşılanmadı. Çünkü bu Franklar Bizans ordusunda yabancı paralı askerler olarak biliniyor ve halen Bizans'tan buraya naklediliyordu. Bunların sayılarının, Nicephore Phokas, Tzimisces ve hatta Romain Diogenes'in Bizans ordularının sayısından fazla olmaması gerekli idi. Sözün kısası, bilinen Bizans Seferlerinin bir başka türü olduğu düşünülür. Başka türlü değil.

Zamanla müslüman müellifler, Frankların Bizans karşısında bağımsız olmaları hususunda izahlar aramaya başladılar. Bu arada elimizde bulunan iki müellifin eserinde bilgi vardır. Biri, 1055 yılında Batılıların kutsal topraklara yaptıkları hacda karşılaştıkları sıkıntıyı anlatır. Bu bilgiyi Azîmî, Franklardan dolaylı olarak, onların hizmetinde bulunan bir Halepli hemşehrisinin (Hamdan İbn Abdürrahim) yazmış olduğu eserden nakletmiştir. Diğeri ise geniş görüşleri olan İbnu'l Esir'dir. Görüşlerinde, olayları akıl yoluyla açıklamasıyla mesnedsiz izahatlara yer vererek hem Sicilyadaki Normandların, Doğuya Batılılar tarafından gönderilen yardımları, Afrika'ya yakın olan yerlerin alınmasını istemedikleri için engellediklerini ve hem XI. yüzyılda Hıristiyan İtalya ve Bizansla iyi ilişkileri olan ortodoks müslümanların lanetledikleri Fatimilerin çağrısını hatırlatması önemlidir. (Fatimiler, Türkler'in elinde bulunan Kudüs'ü onların zor durumlarından yararlanarak geri almak isterler fakat Franklar

Filistin'e yaklaştıkları vakit onlarla ilişkiyi koparırlar.) Hiç şüphesiz, bütün müslümanlar Haçlı seferlerinin, müslümanlara karşı bir Hıristiyan seferi olduğunu bilirler. Fakat hiç kimse bu halin ideolojik mahiyeti üzerinde durmaz.

Biz, yerli Hıristiyan halkın o zamanki durumlarını anlatan ifadelerine veya konunun ayrıntılarına rastlamıyoruz. Monofizitler çoktan beri Bizans hakimiyetine karşı müslüman hakimiyetini tanımayı yeğlemişlerdi. Herhangi bir Hıristiyanlık hareketi karşısında duyarlı değillerdi. İslâma karşı savaşa alışımlı olan Doğu Grekleri ve Ermeniler bu tarz düşünceleri daha kolaylıkla kabule müsait idiler. Bununla birlikte şuna dikkat edilmelidir ki, Bizans'ın ve Ermenilerin savaşlarında Hıristiyanlar Tanrının korumasını niyaz etmişler ve buna karşı müslümanlar da aynı şeyi istemişlerse de bu savaşlar dini karakterde oldukları halde hiçbir zaman din adamları savaşa katılmanın ahirette üstünlükler sağlayacağını kabul etmemişlerdir. [Bilhassa Batı Kilisesi "Sen hiçbir cana kıymayacaksın" (Tu ne tueras point) der.] Öte yandan politik ve stratejik mülahazalar ön planda olduğundan, özellikle kutsal yerlerin kaderi halkın duygusunda özel bir önem taşımadı*. Toros-Suriye eteklerinde Türkmenlerin yağmalarına maruz kalan Ermeniler, politik açıdan, yerel otonomilerini korumaları için Bizans'ın kendi üzerlerindeki gevşek idaresine dönmeği, arzu ediyorlardı. Ermenilerin Franklar karşısındaki tavrı, onları Bizanslılardan farklı görüldüklerini daha iyi izah eder. Fakat burada, Batıların kafasındaki Haçlıları ifade eden duygulara uyan bir davranış polemigi söz konusudur.

Daha sonraları Ermeniler ve hatta bazen (Frankların egemenliği altındaki topraklardaki Maruniler söz konusu edilmeden) Monofizitler, bazı hallerde Hıristiyan dayanışmasını gösterdiler. Dolayısıyla Haçlılara doğru bu Hıristiyanlar hayranlıklarını belirttiler. (Yerli halka derinliğine Haçlı Seferleri hakkında hiç bilgi verilmedi). O sırada Franklar ise bir arada yaşama zorunluğu ve sayılarının az olmasından kaynaklanan ve artan askeri zorlukların tesiri ile, onlarla gittikçe sıkılaşan bağlar kurmayı istiyorlardı. Büyük çoğunluk burada anlatılması uzun olacak çeşitli nedenlerle, hiçbir zaman şahsi menfaat duygusundan vazgeçmedi. (Latinler de aynı şekilde, egemen olma iradesini taşıdılar). Bu durum belirli hallerde birleşme ve yardımlaşmanın münferit ve üstünlük olması ile yakınlaşma teşebbüslerini başarıya götürmedi. Gayrimüslimlerin büyük çoğunluğu için, çevrelerindeki kuvvetli müslüman halkın ortasında, kendi hayatlarını sürdürmek söz konusu olduğundan, Haçlı ideolojisine kendileri için tehlike olmadıkça

* Yazarın bu görüşüne katılmak mümkün değil (Çeviren).

yabancı kalıyorlardı. Talih kendilerine güldüğü vakit yaptıkları gibi, müslüman bir ordunun yenilmesi neticesinde, köylünün ve şehirlinin yenik müslüman ordularının soyulmalarına girişmelerinden bir delil çıkarılamaz. Hulasa, yerli Hıristiyan halk Haçlı olayına katılmadı. Ne birinci Haçlı seferlerinde ne de ikincisinde. Genelde Doğu Latin tarihinde bir tarafsızlık mevcuttu.

4- Nihayet, Batıdan gelen Haçlı fikri, müslümanlar üzerinde hıristiyanlara aksine bir tepki olarak ortaya çıktı mı? Başka bir deyişle, Hıristiyan kutsal savaşının varlığı, müslüman kutsal savaşını uyandırdı mı, bu yola dönüştürdü mü? Burada birçok şeyi birbirinden ayırmak lazımdır. Şurası itirazsız kabul edilir ki Frank tehlikesinin mevcudiyeti, Suriye ve civarında müslümanları fiziki bir diriliş ve maddi bir toparlanmaya yöneltti. Bu diriliş ve toparlanma, Hıristiyan saldırısına karşı dayanışma ve savunma iradesi olarak idrak edildi. Bu dirilişin ne derece yaygın olduğunu ve derinliğini ölçmek zordur. Ekseriya, küçük hükümdarlar, etraflarına cihad fikrine duyarlı olan halkı toplamaktan yararlanarak bir cihad politikası ilan ediyorlardı. Burada dini kanaat ile siyasi motif arasında hangisinin esas olduğunu birbirinden ayırmak pek mümkün değildi. Ama ne olursa olsun, esas mesele cihad ideolojisinin, Haçlılardan dolayı veya onun bir tepkisi olarak daha değişik bir karakter alıp almadığı meselesidir. Bu konuda, açıkça “hayır” olarak cevap vermek lazımdır. Hatta kronolojik olarak, Haçlılara karşı savaşın doğuşu, Franklara karşı diriliş fikir hareketinin içinden çıktığını söylemek mümkün değildir. Burada açıklaması uzun sürecek, genel İslâm dünyasında, daha önceki yüzyıllarda birçok mezhebin bir çeşit serbest düşüncenin ve cemaatın bölünmelerine meydan veren düşüncelere karşı ortodoks tepki hareketi vardır. Ancak ve yalnız bu hareket XII. ve XIII. yüzyıllarda devam eder. Ve sadece yabancıya karşı savaş, bu hareketin (Ortodoksinin tepkisi) Suriye’ye ve bilahare Mısır’a yayılarak güçlenmesini sağlamıştır. Dirilişin zorunlu olarak hissedilmesi iç’te ve dış’ta iki cephede görülmüştür. İç planda Ehlişünnetten ayrılan müslümanların eritilmesi, Frank tehlikesinin varlığı deliline dayandırılmıştır. Fakat esas olan dış cephe ile yapılan savaştır. Bu iki savaş birbirinden ayrılmaz. Buna rağmen, müslüman himayesi altında yaşayan Hıristiyanlara karşı müslümanların toleransında bir değişiklik olmamıştır. Bunun tersini söyleyenler ya iyi kaynaktan bilgi alamamışlardır veya kötü niyetlidirler. Müslümanların Haçlı Seferleri karşısında dirilişlerinde Hıristiyanlar çok az durumlarda zarar görmüşlerdir. Bu da ancak aynı ile mukabele ve Frank suikastlarına karşı yapılmıştır. (Mesela: 1124’de Franklar tarafından kutsal mahallere hürmetsizlik yapılmasına karşılık Halep’teki kiliselerin müsadere-

si olayı). Bir çok durumlarda politik açıdan Frankların hesabına çalıştığı tahmin edilen çeşitli sınıf hristiyan vardır. Bunlara karşı İspanya'daki Murabıtların aldığı tavır pek az toleranslı görünüyor. Zira, İspanya Hristiyanları Latin dini akidesinde idi. Doğu'daki Türk beylerinin tavrı ise Haçlı Savaşlarının ortasında bile tam müsamahalı idi. Çünkü buraya gelenler, Frankların suç ortağı olarak gelmiyor ve Latin akideli değillerdi. Şurası da iyi bilinir ki, Latinlere karşı kinleri kolayca istismar edilebilecek Grek hristiyanlara müslümanlar çok avans verdiler. Aynı şekilde Roma'nın dostu olan Marunilere, müslümanların tavrının sertleşmesi bu şekilde izah edilir. Eğer genel anlamda müslümanların yönetimi altındaki hristiyanlara müslümanların davranışı sertleşmişse bu onlardan yararlanmak isteyen Moğollarla işbirliği yapmalarından dolayıdır. Ama gerçek anlamda bir işkence yapma yoktur. Hele biz bu çağda Batının Engizisyon dönemi yaşadığını hatırlarsak. O halde özetle, Frank tehlikesi bir reaksiyon yarattı. Bu reaksiyon, cihad şeklini ve iç'te de ehlişünnetin tepkisini ortaya çıkardı. Bazı tâli derecede olan katkıları da bu savaşın ideolojisine katmak mümkündür. Mesela Kudüs şehrine Mekke ve Medine şehirleri yanı sıra (Ama hiçbir zaman onların derecesinde olmayan) bir hürmet ve sadakat bağı ile bağlanma arttı.

Normal olarak bu kısa açıklama, bu konu üzerinde yakın geçmişteki yayınların tenkidi üzerinde olmalıydı. Bu mümkün olmadı; çünkü çok az var. Genel olarak yapılanlar daha önce belli olan şu veya bu şekildeki yorumun teyid edilmesi, Haçlı tarihinin geleneksel görüşlerinin ifade zaruriyetini ortaya koymaktır. Bu yalnız Doğunun askerî reaksiyonlarını değil, fakat içerde Franklara karşı tavrın belirtilmesi şeklinde olur. Durum bu olunca yüzyıllardan beri yaşanan kısa müspet tasdiklerin tamamen dayanaksız olduğu farkedilir.

Bu fikirler hazırlamakta olduğum "Autour des Croisades, points de vue d'Orient et d'Occident" (Haçlılar üzerinde Doğu'nun ve Batı'nın görüşleri) adlı eserimde açıklanacaktır.

II. Dünya Savaşından buyana, İslâmın Haçlılar karşısındaki tavrı ile ilgili tek eser şudur: *H.A.R. Gibb, "The achievement of Saladin" Bulletin of the John Rylands Library, (1952).*

Doğu'daki Hristiyanlar (Bizans hariç) hakkında hiçbir yayın yoktur. Monte'nin "Crusade and Jihad" adlı "The arabe heritage" da (1944) yayınlanan makalesi konunun sadece askerî yönünü ele almaktadır.

Yanlış anlaşılmalardan dolayı sadece bu bölümün başındaki iki makaleyi zikretmem yeterli görüldü.

